

HALÁSZ IVÁN

A „Megtalált eszme”, avagy a New Hont diszkrét bája?

GRENDÉL LAJOS TRILÓGIÁJÁNAK MARGÓJÁRA

Az Akasztó-hegy alatt, valahol az Ipolyság, Selmecebánya és Losonc alkotta Bermuda-háromszögben található a kitalált, de egyben nagyon is életszerű és valóságizű, bizarr nevű New Hont városka. A neve alapján arra lehet következtetni, hogy a híres Hont megyében található, de leírása alapján nyugodtan lehetne bárhol a hajdani Bars vagy Gömör-Kishont megyében. A fent említett régiók is bővelkednek néhány ezer főt számláló kisvároskákban, amelyek a lelkük mélyén ugyan tisztában vannak saját településük geopolitikai jelentőségével, de nyíltan azt sosem ismerik el. A prototípusnak is felfogható New Hont nem nagy település, de azért város, nincs köztéri szobra vagy híres szülöttje, de van néhány temploma (legalább egy római katolikus és egy református, de nem lehet kizárni, hogy valahol ott rejtőzik a régen tönkrement, vagy inkább tönkretett kis zsinagóga is). Este nyolc után az életnek semmilyen nyoma nincs, de azért egy darabig ott volt a világ legkisebb McDonalds-a. Egészen addig, amíg a hamburgerhez nem szokott new-hontiak gyomrának az ellenállása és a McLaczi „laczikonyhája” a maga zsíros, házias pörköltös, tarhonyás és uborkasalátás kínálatával nem vitte pusztulásba a globális kapitalizmus és közétkeztetés eme neves intézményét (legalábbis lokális szinten). A szerző által használt sokatmondó „New” jelző talán a városkának a globalizált világba és a modern korba való beágyazottságára akart utalni. Mert bármilyen messze is fekszik a történelem fővonalától, annak fő vagy utórezgésesei mindig utolérlik.

Igaz, nem mindegyik ellenséggel birkóztak meg a helybeliek ilyen sikerrel, mint a hamburgeres civilizáció szálláscsinálóiival. Erre leginkább a trilógia utolsó része mutat rá. Pedig jöttek errefelé más ellenállhatatlan erők is – csehek, magyarok, németek, oroszok hitt ukránok, mongolok, aztán 1968-ban az oroszok helyett jöttek magyarok, akik az adott történelmi pillanatban származásuk és nyelvük ellenére mégsem voltak oly kedvesek a helyieknek. 1945 után pedig jöttek a szlovák nyelv közintézményi és köztéri használatát ellenőrző tanfelügyelő ellenőrök, máskor pedig a legősibb mesterséget űző helyi hölgyek és logisztikai hátterüket biztosító helyi legények szakmai teljesítményét dézsmáló rendszerváltás utáni multinacionális (vagy inkább anacionális?) maffiózók. A helyiek pedig megpróbálták mindent túlélni, ami azonban nem mindenkinek sikerült (lásd az oroszok által kivégzett, később az első köztéri szoborral megajándékozott helyi mártírt, Nehéz Gyuszit, aki az első republika alatt – értsd a két világháború közötti Csehszlovákia idején – polgármester volt). Néha-néha az ellenállás jeleit is mutatták a derék New Hont-iak (lásd a szlovák nyelvnek a privát otthonában és az utcán egyaránt hősiesen ellenálló öreg Bárány Jóska asztalosmestert), de többnyire belátták, hogy a vis maior az mégiscsak vis maior. Így tett az előbb említett mesterember is.

A helyi ember büszke a hőstettekre és az ellenállóképességére, de azért nem megy fejjel a falnak. Amit szégyell, arról pedig nem beszél. *„Ha jól összeverik, észhez tér. Azonkívül a hülyeségeiben következetes, az okosságban pedig következetlen. A bal keze néha nem tudja, mit csinál a jobb, és fordítva. A New Hont-i ember boldogtalan, de minden nap elbiteti magát, hogy boldog. A házastársa hűséget jól titkolt hűtlenkedéseivel teszi szüntelenül próbára. Mindig pénzzavarral küzd, de azért sosem nyomorog. Alapjában véve fősvény, de mások előtt szívesen mutatja magát nagyvonalúnak. A műveltebb New Hont-iak olykor könyveket is vásárolnak, de nem sietnek azokat el is olvasni. Istenben kevesen hisznek, de templomba még az ateisták is eljárnak. Az idegenekkel barátságosak, de csak ritkán őszinték. S majd mindegyiknek van valamilyen rögeszméje vagy mániája...”*¹¹

A rendszerváltás utáni polgármesternek tehát ezeket a geopolitikai, történelmi és mentális tényezőket kellett figyelembe venni, amikor megpróbált eleget tenni a legkényesebb feladatának – megtalálni, pontosabban szólva újratalálni New Hont elveszett eszméjét. Ez nehéznek bizonyult annak ellenére, hogy a polgármester minden reggel nyolc és kilenc óra között, amikor a legnagyobb fordulatszámmal működik az ember agya, ezen törte a fejét. Ilyenkor senki sem zavarhatta, még a telefonját is kikapcsolták. Esmék nélkül nem lehet élni, vallotta a polgármester azoknak a kételkedőknek válaszolva, akik fel merték tenni azt a kérdést, hogy minek is egy ilyen eszme a Hont megyei kisvároskának.

Mintha a regény szerzője, Grendel Lajos is erre keresné a választ írásaiban. Miután bölcsőbb képzeletbeli polgármesterénél és lelke mélyén ő is magában hordja a mérsékelt éghajlatú, de azért változatos dimbes-dombos barsi és honti tájhoz, a helyi szép lányokhoz, a száraz fehér borokhoz, valamint a nem túl bonyolult, de azért finom és kiadós ételekhez szokott emberek génjeit és mentalitását, csak egy darabig próbálkozik a lehetetlennel. Az író nem viszi kenyértörésre a dolgot. Az elveszett, eltékozolt és eddig még meg nem talált eszme hiánya miatt nem fogja mélybe vetni magát Nándorfehérvár bástyájáról (még a lévai vár valamivel kisebb barbakánjáról sem). Ehelyett inkább humorosan megpróbálja körülírni Dél-Szlovákia e szép, bár sok tekintetben átmeneti – se nem Csallóköz, se nem Palócföld, néha Csehszlovákia vagy Szlovákia, máskor Magyarország, az időben pedig a kapitalizmus, majd a szocializmus és megint a kapitalizmus között hánykódó – térség szegletének mentalitását, mindennapi történetét, az élet nagy dolgaihoz való hozzáállását. A környéken ugyanis sok kis New Hont található, a maga szép és szomorú történetével, bölcs és izgága polgáraival, valamint rengeteg megoldandó problémájával.

Grendel Lajos határon túli magyar, aki nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül nemcsak a kortárs magyar, hanem a modern szlovákiai irodalom egyik meghatározó szerzője is. A második világháború utáni években a New Hontnál azért valamivel nagyobb és jelentősebb Léván felcseperedett író egész életművét kísérik azok a hatások, amelyek megszületésének körülményeivel függnek össze. Grendel Lévája egy jellegzetes és hangulatos, sokáig magyar többségű és felföldi hangulatú kisvároska. Bars és (részben) Hont megyének egykori gazdasági központja szoros szomszédságban van a nem kevésbé jellegzetes Gömör és Kishont régióval, amely nem kisebb géniuszokat adott Közép-Európának, mint Mikszáth Kálmán és Madách Imre. Különösen Mikszáth kedves a számára. Nyugodtan bölcs,

nem bántó, az ellentéteket harmonizáló, de azokat nem elrejtő stílusának hatása érződik e gyönyörű, egyszerre kiegyensúlyozott és temperamentumos táj másik nagy szülöttjének, Grendelnek az írásain. Grendel Lajos magyar nyelvű író, de már a kommunista párt irányította Csehszlovákiában nőtt fel. Első felnőttkori írói periódusa pedig a Csehszlovákia egy érdekesen unalmas és ezzel egy időben a kreativitást ösztönző korlátolt időszakára, az ún. husáki normalizációra esik. Ebben az időszakban a magyar irodalom és egyáltalán a magyarországi élet végtelenül színesnek és nyitottnak tűnt a szürkeség birodalmaként is aposztrofálható északi Csehszlovákiához képest. Bármilyen kis magyarországi – akár valódi turisztikai, akár szellemi – kiruccanás üde színfoltként maradt a kortársak emlékezetében.

A „csehszlovák” Grendelt azonban nemcsak régi és modern magyar irodalmi hatások érték, hanem a korábbi és kortárs cseh meg szlovák irodalom is hatott rá. Regényeinek olvasója nem tudja nem észrevenni a Jiří Menzel által megfilmesített hrabali regények egyes szezonvégi hangulati elemeit, az e regényekből sugárzó bölcs megértést, türelmet, szomorú beletörődést, dinamikus lassúságot és végső soron mély emberszeretetet. Természetesen a New Hont-trilógia megszületéséhez kellett még a mozgalmas 1990-es évek, az akkori abszurdításokkal együtt.

A New Hont-trilógia esetében, rögtön az elején kell tisztázni, hogy itt némi túlzásról van szó. A trilógia kötetei a *Nálunk*, *New Hontban*, valamint a *Mátyás király New Hontban* és a *Tömegsír* című kisregények. A *Tömegsír* igazából utólag, a kiadó javaslatára került a másik két mű mellé, és vált ezáltal a trilógia második részévé. A *Tömegsír* című regény csak a szlovák fordításban kapta meg a szerző engedélyével az új nevet: *Hromadn hrob pri New Honte*, azaz *Tömegsír a New Hontnál*. Ezáltal az 1999-ben íródott kisregény másodikként besorolódott a 2001-ben kiadott *Nálunk*, *New Hontban* és a 2005-ben megjelent *Mátyás király New Hontban* regények közé, pedig látható, hogy a *Tömegsír* magyar eredetije elsőként készült az említett művek közül. Kicsit el is üt a másik két regénytől, hiszen főhőse és egyben a fő színhelye nem New Hont, a sokszínű és az élet útján ügyesen ügyetlenül botladozó polgárságával, hanem Pozsony és Németország mellett egy kis dél-szlovákiai falu (T. falu). Igaz, valahol a képzeletbeli New Hont közelében. Bár stílusában és humorában nem nagyon lóg ki a trilógiából, tematikájában mégiscsak markánsabban különbözik a többi kisregénytől, azaz kevésbé hasonlít az egyfajta 20. századi kis „honti” történeti eposzként funkcionáló New Hontra vagy a rendszerváltás utáni Mátyás királyos kis korrajzra. A narrátor lelki-testi magánélete is jóval hangsúlyosabb a *Tömegsír*ban.

Talán a legoptimistább mű a trilógia gerincét jelentő, bevezetesként is felfogható első (de valójában második) regény. A szerző itt alapvetően három történeti eseményre koncentrált – 1944/45-re, 1968-ra, valamint a rendszerváltás utáni időszakra. Tehát a valós és a képzeletbeli dél-szlovákiai városok és az azok még élő lakosságának legmozgalmasabb, leginkább sorsfordító eseményeire. Bár a történetek egyáltalán nem mentesek a tragikus és a realista elemektől (a régi polgármester kivégzése, az oroszok hitt közép-ázsiai katonák szexuális garázdaságai a megszállt kisvárosban, a diktatúrának az emberekre gyakorolt torzító hatása stb.), mégiscsak az egész nagyon kedves és humoros. A kisregény elolvasása jókedvvel felvértezheti az arra nyitott olvasót, aki maga is talán később törekedni fog arra, hogy

bizonyos bölcs mikszáthi-grendeli távolságtartással szemlélje a körülötte zajló eseményeket. Ezzel szemben a trilógia záró része, amely a magát egyre inkább igazságosztó Mátyás királynak képzelő Király Mátyás, volt kisvárosi pártfunkcionárius 1991. évi, a moszkvai puccs idejére eső viszontagságait, valamint lakását az üzletszerű kéjelgésre rendelkezésre bocsátó és így az újkapitalizmus forratagába fokozatosan involválódó Schiller Mihály nevű munkanélküli fiatal életének eseményeit ábrázolja, minden kedélyesség és humorosság ellenére szomorú mű. Különösen szomorú és kiábrándító Király elvtárs (vagy már inkább Mátyás király?) megleckézttetése a városi luza, azaz a helyi trógerék és fél vagy teljesen alvilági figurák által. Szintén szomorú, egyfajta „táj jellegű”, a Schiller magánlakásban történő „kiszűrt” prostitúció fokozatos „transzformálása” a kelet-európai maffia által ellenőrzött üzletággá, illetve a helyi strici „beépülése” a nagyok világába. Mintha a szerző is némileg kiábrándulna a folyamatokból és némi nosztalgiát érezne a tompa, kisszerű, de mégiscsak nyugodt idők után. Azt viszont, hogy azok sem voltak szeplőtlenek, éppen a trilógia első része bizonyítja.

Lényeges mozzanat New Hont földrajzi fekvése és a néprajzi, etnikai sajátosságai. A városka ugyan Dél-Szlovákiának magyarok lakta részén fekszik, a magyarok egyértelmű többségben vannak itt, de mellettük élnek kisebbségi szlovákok is. Ezt bizonyítja már az orosz városparancsnok, Sztjepan Fjodorovics által kinevezett városvezetés összetétele is: *„A direktóriumba, hogy a nemzeti paritás elvénél elegget tegyenek, az oroszok négy szlovákot is beraktak: egy tanítónót, a tűzoltóparancsnokot és két susztert, akik a munkásosztályt képviselték. Mivel mindnyájan helybéliek voltak, és a nemzeti torzsalkodás amúgy sem volt jellemző a városra, a direktórium olajozottan működött. Nem is működhetett másképpen, mert parancsokat hajtottak végre, azokat meg végre kellett hajtani.”*²

Az viszont, hogy az együttélés a szlovák államhatalom és a magyar kisebbség között mégsem volt mindig ilyen idilli, a már említett nyelvi ellenőrök tragikusan groteszk esete jelzi, akik a második világháború után inkognitóban ellenőrizték, hogy a szlovákul egyébként nemigen beszélő helyi lakosság hogyan kommunikál egymással az újonnan előírt államnyelven. A magyar-szlovák együttélés azonban nagyon tapintatosan, jó érzéssel és komoly helyismerettel ábrázolt. Jellegzetes példa erre a városházi vita az égetően, sőt égően hiányzó köztéri szoborról, amely során Kossuth Lajos és udovít tőr neve is felmerült, de a várostyáknak nem sikerült vállalható kompromisszumot kötni a két szobor elhelyezéséről. Ha egymással szemben a főtér két sarkában állnának, az pedagógiailag helytelen lenne, mert azt a látszatot keltené, hogy a városka magyar és szlovák polgárai is szemben állnak egymással. Ha viszont egymás mellett állnának, az történelemhamisítás lenne, hiszen a valóságban mégiscsak szemben álltak egymással.³ Ezért a városvezetés elvetette ezt az ötletet, egy darabig inkább a magyarok és a szlovákok számára egyaránt fontos Mátyás király szobráról gondolkodott, illetve a regionális kötődésű és a városkán egyszer mégiscsak átutazó Mikszáth Kálmán emlékművéről. De miután ő is a közeli Szklabonyán született, végül az expolgármester, mártír Nehéz Gyuszi szobrára esett a választás.

Ugyanakkor a hősök többsége valóban magyar, egymással főleg magyarul kommunikál és a nemzetiségi kérdés nem játszik különösebb szerepet a kisregé-

nyekben. Más helyi etnikum vagy jellegzetes csoport nemigen fordul elő a trilógiában – cigányok egyáltalán nem szerepelnek a regényekben, a zsidóságot is csak egyszer és közvetve említi a szerző. Pedig e csoportok nélkül nehezen képzelhető el a barsi, honti, gömöri vagy akármelyik más közép-európai kisváros élete, legalábbis a 20. század közepéig. Az emigráns török kommunista fagyaltos Ahmed is csak a Király Mátyás elvtárs emlékeiben és álmaiban jut szerephez, különösen azért, mert annak idején temetése a muszlim temetővel nem rendelkező New Hontban komoly vallási és gyakorlati problémákat okozott a városi pártvezetésnek. Végül a városka keresztény-ateista vegyes temetőjében talált örök nyugalomra.

A nagyobb városok szerepét a környező reális települések játsszák, a funkcionárius Király Mátyás és a tanuló ifjúság számára pedig inkább Pozsony. A saját kertjében egy tömegsírral rendelkező író-tanár főhős a második kisregényben Pozsonyban lakik. Budapest nemigen jut markánsabb szerephez.

Jellegzetes az elbeszélések történeti beágyazottsága. Nyilvánvalóan nem véletlen a Király elvtárs álmaiban az egész régió mese- és mondavilágára komoly befolyást gyakorló Mátyás-kultusz, a törökvész korszaka és a végvári harcok hagyománya. Ez nyilvánvalóan nemcsak a szerző lévai öröksége, hiszen ezek az elemek túllépnek Bars és Hont megyék horizontján.

Nagyon fontos, hogy mindhárom kisregény szlovák nyelven is hozzáférhető a szlovák olvasók számára. A *Nálunk, New Hontban* című prózát leszámítva, mind-egyiket Karol Wlachovsk kiváló fordításában olvashatja a szlovák közönség. Nem-sokára talán a címadó regény is az ő fordításában lesz elérhető. A nagyon igényes és szép kivitelezésű regények a maguk nem tolakodó stílusával, kedves humorával és a kiváló helyismerettel jó szolgálatot tehetnek a különböző nemzetiségű és kulturális beágyazottságú olvasóközönségeknek. A szlovákiai kisvárosi magyarság kis tükröképe még inkább felüdülést nyújthat a magyarországi magyaroknak. Betekintést ad abba a mikrovilágba, amelyben a határon túli magyarság egy része él, a szlovákoknak pedig a magyar nemzetiségű polgártársaik viszontagságos 20. századi történetébe. Maga a szerző a trilógia fő regényét úgy aposztrofálta, mint a szlovákiai magyar karnevált, történelmi alulnézetből. „*Álarcosból, amelynek a végén mindenki magával szembesül.*” Ez a karnevál és álarcosból azonban túlmutat a szlovákiai magyar közösségen és a mű tulajdonképpen a kisvárosi közép-európaiság egyik általános érvényű alkotásaként is felfogható.

Végezetül visszatérve a címben és a bevezetésben feltett pokolian nehéz polgármesteri kérdésre, nevezetesen, hogy mi a New Hont eszméje, nem lehet egyértelmű választ adni. Legelegánsabb válasz az lenne, hogy az emberség, a maga minden pozitív és negatív oldalával együtt. De hiszen ezt majdnem minden hasonló településről el lehet mondani. A bölcs kisszerűség? Az okos belenyugvás és a türelem? A humor és az életszeretet? A hazaszeretet és a lokálpatriotizmus? A mindent túlélni akarás? Vagy csak egyszerűen az élet – minden megnyilvánulásával együtt? A legtöbb hős élni akart és azt, hogy a többiek is élni hagyják, legalább részben úgy, ahogy ő szeretné. Ez nem csekély kívánság. Élni és élni hagyni ugyan a legszebb kívánságok közé tartozik, de kivitelezése nem olyan könnyű még a szép, dimbes-dombos közép-európai tájakon sem.

JEGYZETEK

1. Kálmán bácsi okfejtése a helyi mentalitásról. Grendel Lajos: *Nálunk, New Hontban*, Kalligram, Pozsony, 2001, 61.

2. Uo. 26.

3. Uo. 32.

PUSZTAI GÁBOR

A magyar irodalom hollandiai nagykövetei

MADELON LULOFS ÉS SZÉKELY LÁSZLÓ MŰFORDÍTÓI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Madelon Lulofs (1899–1958) és Székely László (1892–1946) neve jószerével ismeretlen a magyar irodalomtörténetben. Pedig a házaspár a '30-as években Budapesten majdnem mindenkit ismert, aki számított az akkori irodalmi életben.¹ Az idáig vezető út azonban kalandos és kacskaringós volt.

Székely 1914 áprilisában állástalan, 22 éves fiatalemberként unokatestvérével, Radnai Istvánnal útnak indult, hogy Szumátrán ültetvényesként meggazdagodjon. Szumátra keleti partján, Deli tartományban szálltak partra. Ez a hely akkor az ültetvényesek paradicsoma volt. A világ minden részéről áramlottak ide a kalandorok, szerencsevadászok, a gyors meggazdagodásra vágyó fiatal férfiak. Székely és Radnai a tartomány fővárosában, Medanban várta a jó szerencsét, reménykedett a hirtelen meggazdagodásban. Lassacskán azonban rájöttek, hogy itt a trópusokon ugyanazt találták, ami elől elmenekültek Budapestről: szegénységet, munkanélküliséget, létbizonytalanságot. Öt hét után Radnai csalódottan visszaindult Magyarországra, ahol 1914 júliusában a hadüzenet, a mozgósítás, majd az első világháború borzalmi várták.² Székely László, mivel az ő visszaútjára már nem jutott pénz, maradt Szumátrán és 16 éven keresztül dolgozott Deli különböző dohány- és kaucsukültetvényein. Itt ismerkedett meg feleségével, Madelon Lulofs-szal, egy gyarmati tisztviselő Jáván született lányával. Lulofs ekkor holland férjével (Hendrik Doffegnisszel) és két lányukkal egy ültetvényen lakott. Székely nem csak az ültetvények világában volt otthon, hanem gyarmati művészkörökben is mozgott. 1915-től kezdve rendszeresen kiállították festményeit és grafikáit, 1924-től pedig grafikusként és karikatúristaként dolgozott egy helyi hetilapnak, a Medanban megjelenő *Sumatranak*. Madelon Lulofs szintén e lap szerkesztőségének volt a tagja. Megismerkedésük után három évvel Lulofs elvált holland férjétől és házasságot kötött Székely Lászlóval. A házaspár 1930-ban Budapestre költözött. A gyarmatokról magukkal hozott vagyon egy része hamar elúszott egy kecsgetetőnek látszó, könnyelmű befektetés miatt. Ezután mindketten az írásnak és a műfordításnak szentelték idejüket. Madelon Lulofs regényeivel, melyek Hollandiában az *Elsevier Kiadónál* jelentek meg, nagy népszerűsége tett szert, ő lett a 30-as évek legismertebb holland írónője.³ Legelső regénye, a *Rubber* (1931 [*Gumi*, 1935]) nagy visszhangot váltott ki mind Hollandiában, mind a gyarmatokon. Kritikus hangvétele és